

برخی شاخصهای اقتصادی-اجتماعی توسعه در میان کشورهای خاورمیانه و آسیای مرکزی

دکتر صمد کلانتری*

حامد شیري**

توسعه مفهومی چند بعدی است که زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی گسترده‌یی دارد و زمانی که از یک جامعه توسعه یافته یا توسعه نیافته صحبت می‌شود، منظور جامعه‌یی است که از لحاظ کلیه شاخصهای مختلف اقتصادی، اجتماعی، انسانی و فرهنگی توسعه مورد نظر قرار گرفته است. «گی‌روشه» توسعه را عبارت از کلیه کنشهایی می‌داند که به منظور «سوق دادن جامعه به سوی تحقق مجموعه‌یی منظم از شرایط زندگی فردی و جمعی»، صورت گرفته و در زمینه بعضی ارزشها «مطلوب» تشخیص داده شده است.^۱ توسعه، در حقیقت به مثابه کوششی است به منظور نیل به تعادلی که تاکنون تحقق نیافته و یاراه‌حلی است در جهت رفع تنگناها و مشکلاتی که پیوسته بین بخشهای مختلف زندگی اجتماعی و انسانی وجود داشته و تجدید

مقدمه

«توسعه» به مثابه یک آرمان و هدف اجتماعی، اشاره بر وضعیتی دارد که در آن تلاش می‌شود تا بر مبنای توانمندیها و ظرفیتهای موجود و یا ایجاد زمینه‌های مساعد، به بهبود وضعیت زندگی جمعی و ایجاد تغییر مثبت در آن پرداخت. با وجود تصور ظاهری در فهم معنای این واژه بسیط (ساده)، برداشتهای ذهنیتهای افراد از این واژه بسیار متعدد و متکثر است. بارزترین و به نوعی، برداشت غالب از مفهوم توسعه، در تئوریهای اقتصادی و استوار بر شاخصهای «توسعه اقتصادی» تعریف شده است که ملاکهایی چون افزایش درآمد، افزایش سرمایه‌گذاری، افزایش اشتغال و... را، از ویژگیهای اقتصادی می‌داند. اما، واقعیت این است که؛

* استاد و عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی شهرضا
** دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی توسعه - دانشگاه اصفهان

حیات می‌یابد.^۲

مباحث مربوط به توسعه، در چارچوب مفاهیم «توسعه‌یافتگی» و «توسعه‌نیافتگی»، از محورهای عمده تحلیلها در حوزه‌های مختلف علوم اجتماعی است که تفکر در این باب را، به مثابه يك مسأله بنیادی جامعه‌های انسانی برانگیخته است. مباحثه‌یی که به رشد و گسترش دیدگاهها و رویکردهای گوناگون در باب تعریف توسعه، ابعاد، چگونگی دستیابی و سنجش این مفهوم انجامیده است.

به دور از رویکردهای مربوط به تعریف توسعه، سنجش و نظریه‌پردازی در مورد آن، یکی از مقیاسهای مهم در بحث توسعه‌یافتگی یا توسعه‌نیافتگی کشورها، مقیاس یا «شاخص توسعه انسانی» (Human Development Index) است که توسط سازمان ملل ارایه می‌شود. در این مقیاس، کشورهای جهان، بر اساس شاخص توسعه انسانی و مؤلفه‌های آن، مورد مقایسه قرار می‌گیرد و بر مبنای این شاخص، سطوح توسعه‌یافتگی و توسعه‌نیافتگی کشورها مشخص می‌شود. مقیاس توسعه انسانی، یکی از کاملترین و دقیقترین مقیاسهای موجود برای تعیین سطوح توسعه‌یافتگی کشورها است.

در نوشتار حاضر نیز تلاش شده است تا با استناد به «گزارش توسعه انسانی سازمان ملل»، وضعیت کشورمان به لحاظ شاخصهای مختلف توسعه اقتصادی-اجتماعی مورد بررسی قرار گیرد. در این بررسی-اتکاء به يك رویکرد مقایسه‌یی-شاخصهای توسعه اقتصادی-اجتماعی در ایران، با سایر کشورهای خاورمیانه مورد مطالعه تطبیقی قرار گرفته است، تشخیص ضرورت بررسی حاضر، معطوف به سند سیاستگذاری چشم‌انداز ۲۰ ساله کشور است که مسوولان را موظف می‌کند در يك برنامه‌ریزی ۲۰ ساله (۱۴۰۴-۱۳۸۴)، ایران را به سطح قدرت اول اقتصادی، فنی و علمی منطقه برسانند.^۳ ارزیابی شاخص توسعه انسانی و مؤلفه‌های اجتماعی-اقتصادی این شاخص بین کشورهای خاورمیانه، یکی از ابعاد بارز و برجسته بازنمایی موفقیتها و اقدامات مرتبط با سند چشم‌انداز است. به عبارتی، بررسی این شاخصها، از يك سو

واقعیت‌های موجود، کم و کیف آن و «نقطه شروع» ما را، به لحاظ محدودیتها و ظرفیتها نشان می‌دهد و از سوی دیگر، جایگاه کنونی ما را در مقایسه با کشورهای منطقه در آغاز سند چشم‌انداز بیست ساله مشخص می‌کند.^۴ این تحلیل به نوبه خود، این امکان را فراهم می‌سازد که الزامات و بایدهای مربوط به تدابیر علمی و دقیق مبتنی بر واقعیت‌های موجود را برای تحقق اهداف آرمانی، بشناسیم و با برنامه‌ریزی واقع‌گرایانه‌یی در راستای تحقق این اهداف، گام برداریم.

علاوه بر نکته فوق، مزیت دیگری که مطالعه تطبیقی دارد؛ امکان اتخاذ رویکرد انتقادی در ارزیابی شاخصهای توسعه است. زیرا؛ تحلیل و ارزیابی این شاخصها به گونه‌یی منفرد و مجرد نمی‌تواند بصیرت و بینشی مشخص ارایه کند. درحالی‌که، تحلیل مقایسه‌یی امکان قضاوت و ارزش‌گذاری مثبت یا منفی را فراهم می‌کند.

شاخص توسعه انسانی یا HDI^۵

شاخصهای توسعه اقتصادی؛ مانند «تولید ناخالص ملی سرانه»، تصور ناقصی از اوضاع اقتصادی-اجتماعی در يك کشور به دست می‌دهد. به منظور ایجاد تصویری کاملتر، بخش برنامه و توسعه سازمان ملل متحد (UNDP)، در سال ۱۹۹۰، شاخص توسعه انسانی را به وجود آورد و گزارشی را در این سال منتشر کرد که در آن اهمیت توجه به توسعه انسانی در سطح جهان مدنظر قرار داده بود. در این گزارش آمده است که «مردم ثروت واقعی يك ملت را تشکیل می‌دهند» و تاکید شده است که تنها توجه به شاخصهای آماری-در قالب درآمد ملی و تولید ناخالص ملی-موجب شده هدف نخست توسعه که «مفید بودن برای انسان» است، مورد فراموشی قرار گیرد، در گزارش توسعه سازمان ملل، «توسعه انسانی» چنین تعریف شده است: «توسعه انسانی، روندی است که طی آن، امکانات قابل استفاده افراد بشر توسعه می‌یابد. هر چند این امکانات با مرور زمان می‌تواند دچار تغییر در تعریف شود.» اما، در کلیه سطوح توسعه، مسأله برای مردم عبارت است از «برخورداری از زندگی طولانی، همراه با تندرستی»، «دستیابی به دانش» و

جدول ۲: رتبه و ارزش شاخص توسعه انسانی در بین

کشورهای خاورمیانه و آسیای مرکزی در سال ۲۰۰۴

نام کشور	رتبه منطقه‌یی	رتبه جهانی	شاخص توسعه انسانی
کویت	۱	۳۳	۰/۸۷۱
بحرین	۲	۳۹	۰/۸۵۹
قطر	۳	۴۶	۰/۸۴۴
امارات متحده عربی	۴	۴۹	۰/۸۳۹
عمان	۵	۵۶	۰/۸۱۰
عربستان	۶	۷۶	۰/۷۷۷
لبنان	۷	۷۸	۰/۷۷۴
اردن	۸	۸۶	۰/۷۶۰
ترکیه	۹	۹۲	۰/۷۵۷
ایران	۱۰	۹۶	۰/۷۴۶
ترکمنستان	۱۱	۱۰۵	۰/۷۲۴
سوریه	۱۲	۱۰۷	۰/۷۱۶
قبرقیزستان	۱۳	۱۱۰	۰/۷۰۵
مصر	۱۴	۱۱۱	۰/۷۰۲
ازبکستان	۱۵	۱۱۳	۰/۶۹۶
تاجیکستان	۱۶	۱۲۲	۰/۶۵۲
پاکستان	۱۷	۱۳۴	۰/۵۳۹
یمن	۱۸	۱۵۰	۰/۴۹۲
نروژ	۰۰۰	۱	۰/۹۶۵
نیجر	۰۰۰	۱۷۷	۰/۳۱۱
جهان	-	-	۰/۷۴۱

مأخذ: همان.

ارزش این شاخص با سایر کشورهای خاورمیانه (جدول شماره ۲)، حاکی از آن است که «ایران» در میان ۱۸ کشور خاورمیانه و آسیای مرکزی رتبه‌یی بهتر از «دهم» را نتوانسته به دست بیاورد. همچنین، ایران در بین ۱۷۷ کشور جهان در سال ۲۰۰۴، با ارزش شاخص توسعه انسانی ۰/۷۴۶، رتبه ۹۶ را به دست آورده است. بنابراین، ایران در طبقه‌بندی توسعه انسانی کشورهای جهان، جزو کشورهای با توسعه انسانی «متوسط و متوسط رو به بالا» قرار می‌گیرد.

«توانایی دستیابی به منابعی که برای پدید آوردن سطح مناسب زندگی لازم است». چنانچه این سه امکان غیر قابل حصول بماند، بسیاری از موفقیت‌های زندگی دست نیافتنی خواهد بود. بنا بر این، شاخص توسعه انسانی با سه مؤلفه زیر اندازه‌گیری می‌شود:

۱. طول عمر، یا امید به زندگی در زمان تولد^۷،

۲. آموزش (میزان باسوادی بزرگسالان بر اساس دو سوم ارزش کل و درصد ثبت نام ناخالص ترکیبی در مدارس ابتدایی، متوسطه و دبیرستان، بر اساس یک سوم ارزش کل)^۸،

۳. سرانه «تولید ناخالص داخلی (GDP)»^۹.

شاخص توسعه انسانی، در مقیاسی بین یک (بالاترین ارزش) و صفر (پایین‌ترین ارزش) قرار دارد. به طوری که، ارزشهای ۰/۸ و بالاتر از آن، بیانگر توسعه انسانی «سطح بالا» و ارزشهای بین ۰/۵ تا ۰/۸، نشانگر توسعه انسانی «متوسط» و ارزشهای کمتر از ۰/۵، روایتگر توسعه انسانی «پایین» است^{۱۰}. ترکیب هر یک از سه مؤلفه شاخص توسعه انسانی با فرمول خاصی محاسبه و مقدار آن برای هر کشور تعیین می‌شود. در ادامه این بحث تلاش می‌کنیم تا به بررسی شاخصهای توسعه انسانی در ایران و مقایسه آن با کشورهای خاورمیانه بپردازیم:

جدول شماره (۱) روند شاخص توسعه انسانی در ایران از سال ۱۹۷۵ تا ۲۰۰۴ را نشان می‌دهد، که بر اساس آن، شاخص توسعه انسانی در ایران، از سال ۱۹۷۵، تا سال ۲۰۰۴، تقریباً ۲۰ درصد فزونی داشته است.

علیرغم این که روند شاخص توسعه انسانی در ایران در سی ساله اخیر مثبت بوده و رشد داشته، اما، مقایسه

جدول ۱: روند رشد شاخص توسعه انسانی در ایران در سی سال گذشته

سال	۱۹۷۵	۱۹۸۰	۱۹۸۵	۱۹۹۰	۱۹۹۵	۲۰۰۰	۲۰۰۴
شاخص توسعه انسانی	۰/۵۶۷	۰/۵۷۱	۰/۶۱۲	۰/۶۵۱	۰/۶۹۵	۰/۷۲۳	۰/۷۴۶

مأخذ: منبع شماره ۴

جدول ۳: مقایسه کشورهای خاورمیانه و آسیای مرکزی، براساس مؤلفه‌های شاخص توسعه انسانی در سال ۲۰۰۶

سرايه توليد ناخالص داخلي		آموزش				اميد به زندگي در زمان تولد		
		نسبت ثبت نام ناخالص تربيتي در مدارس ابتدائي، راهنمائي و متوسطه		نرخ باسوادى بزرگسالان (افراد ۱۵ سال و بالاتر)		کشور	درصد	رتبه هر مؤلفه
کشور	دلار آمريکا	درصد	کشور	درصد	کشور			
امارات متحده عربی	۲۴/۰۵۶	...	ترکمنستان	...	لبنان	۷۸/۳	امارات متحده عربی	۱
بحرين	۲۰/۷۵۸	۸۵	بحرين	...	امارات متحده عربی	۷۷/۱	کویت	۲
قطر	۱۹/۸۴۴	۸۴	لبنان	...	ازبکستان	۷۴/۵	بحرين	۳
کویت	۱۹/۳۸۴	۷۹	اردن	...	يمن	۷۴/۳	عمان	۴
عمان	۱۵/۲۵۹	۷۸	قيرقيزستان	۹۹/۵	تاجیکستان	۷۳/۶	سوريه	۵
عربستان سعودی	۱۳/۸۲۵	۷۶	قطر	۹۸/۸	ترکمنستان	۷۳/۰	قطر	۶
ترکيه	۷/۷۵۳	۷۶	مصر	۹۸/۷	قيرقيزستان	۷۲/۲	لبنان	۷
ایران	۷/۵۲۵	۷۴	ازبکستان	۹۳/۳	کویت	۷۲/۰	عربستان	۸
لبنان	۵/۸۳۷	۷۳	کویت	۸۹/۹	اردن	۷۱/۶	اردن	۹
اردن	۴/۶۸۸	۷۲	ایران	۸۹/۰	قطر	۷۰/۷	ایران	۱۰
ترکمنستان	۴/۵۸۴	۷۱	تاجیکستان	۸۷/۴	ترکيه	۷۰/۲	مصر	۱۱
مصر	۴/۲۱۱	۶۹	ترکيه	۸۶/۵	بحرين	۶۸/۹	ترکيه	۱۲
سوريه	۳/۶۱۰	۶۸	عمان	۸۱/۴	عمان	۶۷/۱	قيرقيزستان	۱۳
پاکستان	۲/۲۲۵	۶۳	سوريه	۷۹/۶	سوريه	۶۶/۶	ازبکستان	۱۴
قيرقيزستان	۱/۹۳۵	۶۰	امارات متحده عربی	۷۹/۴	عربستان	۶۳/۷	تاجیکستان	۱۵
ازبکستان	۱/۸۶۹	۵۹/۷	عراق	۷۷/۰	ایران	۶۳/۴	پاکستان	۱۶
تاجیکستان	۱/۲۰۲	۵۹	عربستان	۷۴/۱	عراق	۶۲/۵	ترکمنستان	۱۷
يمن	۸۷۹	۵۵	يمن	۷۱/۴	مصر	۶۱/۱	يمن	۱۸
عراق	-	۴۵/۳	افغانستان	۴۹/۹	پاکستان	-	-	۱۹
افغانستان	-	۳۸	پاکستان	۲۸/۱	افغانستان	-	-	۲۰
پايين ترين و بالاترين رتبه مؤلفه‌های توسعه انسانی در بين کشورهای جهان								
یکمين	ژاپن	۸۲/۲	کانادا	...	فنلاند	۱۰۰	لوگزامبورگ	۶۹/۹۶۱
آخرين	سوايزلند	۳۱/۳	ژاپن	...	نيوزيلند	۱۰۰	ايالات متحده	۳۹/۶۷۶
			ايالات متحده	...	نروژ	۱۰۰	سیرالنون	۵۶۱
			مالی	۱۹/۰	نيجر	۲۱		
	جهان	۶۷/۳	جهان	...	جهان	۶۷	جهان	۸/۸۳۳

مأخذ: همان.

«کویت»، بهترین وضعیت را از لحاظ رتبه و ارزش شاخص توسعه انسانی - در بین کشورهای منطقه - به خود اختصاص داده و در سطح جهانی این کشور دارای رتبه ۳۳ است. اما «یمن»، بدترین وضعیت را دارد و ارزش شاخص توسعه انسانی این کشور برابر ۰/۴۹۲ بوده است که در رده کشورهای با توسعه انسانی پایین قرار می‌گیرد. بعد از کویت، به ترتیب کشورهای

بحرين، قطر، امارات متحده عربی، عمان، عربستان سعودی، لبنان، اردن و ترکيه در موقعیتی برتر از ایران و کشورهای ترکمنستان، سوريه، قيرقيزستان، مصر، ازبکستان، تاجیکستان، پاکستان و یمن، به ترتیب در مراتب پایین تر از ایران از نظر ارزش و رتبه شاخص توسعه انسانی قرار دارند. همان‌طور که گفته شد؛ شاخص توسعه انسانی،

اختصاص دارد. در بین ۱۷۷ کشور جهان، «ژاپن» بالاترین طول عمر را برابر ۸۲/۲ سال دارد. میانگین جهانی این شاخص نیز ۶۷/۲ سال است، که «امید به زندگی» در کشور ما بالاتر از این میانگین جهانی است.

شاخص آموزش یا تحصیلات، به عنوان یکی دیگر از ابعاد شاخص توسعه انسانی و با دو مؤلفه سنجیده می شود که عبارت است از: «میزان باسوادی بزرگسالان» یعنی افرادی که در سنین ۱۵ سال و بالاتر قرار دارند و «نسبت ثبت نام ناخالص ترکیبی در مدارس ابتدایی، راهنمایی و متوسطه». در مورد مؤلفه نخست، یعنی نسبت باسوادی بزرگسالان، ایران در بین ۱۸ کشور منطقه، جایگاه شانزدهم را دارد که بیانگر وضعیت بسیار نامطلوب کشور ماز لحاظ درجه باسوادی است. این شاخص برای کشور

بر اساس سه مؤلفه اساسی یعنی «امید به زندگی در زمان تولد»، «سطح آموزش» (تابعی از میزان باسوادی بزرگسالان و میانگین ثبت نام ناخالص ترکیبی در مدارس ابتدایی، متوسطه و دبیرستان) و «سرانه تولید ناخالص داخلی» (بر حسب برابری قدرت خرید، به دلار) اندازه گیری می شود.

مقایسه این شاخصها در بین کشورهای خاور میانه و نیز وضعیت ایران در جدول شماره (۳) گزارش شده است: شاخص «امید به زندگی در زمان تولد» یا طول عمر مورد انتظار برای هر شهروند ایرانی، برابر ۷۰/۷ سال است که در بین کشورهای منطقه، ایران در رتبه «دهم» قرار دارد، بالاترین طول عمر با ۷۸/۳ سال به کشور «امارات متحده عربی» و پایین ترین آن، به کشور «یمن» با ۶۱/۱ سال

جدول ۳: مقایسه ارزش شاخص توسعه انسانی و مؤلفه های آن بین کشورهای منطقه در سال ۲۰۰۴

نام کشور	ارزش شاخص توسعه انسانی	ارزش شاخص امید به زندگی	ارزش شاخص آموزش	ارزش شاخص تولید ناخالص داخلی	رتبه HDI	سطح توسعه یافتگی
کویت	۰/۸۷۱	۰/۸۷	۰/۸۷	۰/۸۸	۱	
بحرین	۰/۸۵۹	۰/۸۲	۰/۸۶	۰/۸۹	۲	
قطر	۰/۸۴۴	۰/۸۰	۰/۸۵	۰/۸۸	۳	بالا
امارات متحده عربی	۰/۸۳۹	۰/۸۹	۰/۷۱	۰/۹۲	۴	
عمان	۰/۸۱۰	۰/۸۲	۰/۷۷	۰/۸۴	۵	
عربستان	۰/۷۷۷	۰/۷۸	۰/۷۲	۰/۸۲	۶	
لبنان	۰/۷۷۴	۰/۷۹	۰/۸۶	۰/۶۸	۷	
اردن	۰/۷۶۰	۰/۷۸	۰/۸۶	۰/۶۴	۸	
ترکیه	۰/۷۵۷	۰/۷۳	۰/۸۱	۰/۷۳	۹	
ایران	۰/۷۴۶	۰/۷۶	۰/۷۵	۰/۷۲	۱۰	
ترکمنستان	۰/۷۲۴	۰/۶۳	۰/۹۱	۰/۶۴	۱۱	
سوریه	۰/۷۱۶	۰/۸۱	۰/۷۴	۰/۶۰	۱۲	متوسط
قبرقیزستان	۰/۷۰۵	۰/۷۰	۰/۹۲	۰/۴۹	۱۳	
مصر	۰/۷۰۲	۰/۷۵	۰/۷۳	۰/۶۲	۱۴	
ازبکستان	۰/۶۹۶	۰/۶۹	۰/۹۱	۰/۴۹	۱۵	
تاجیکستان	۰/۶۵۲	۰/۶۵	۰/۹۰	۰/۴۱	۱۶	
پاکستان	۰/۵۳۹	۰/۶۴	۰/۴۶	۰/۵۲	۱۷	
یمن	۰/۴۹۲	۰/۶۰	۰/۵۱	۰/۳۶	۱۸	پایین
میانگین جهانی	۰/۷۴۱	۰/۷۱	۰/۷۷	۰/۷۵		

مأخذ: همان

وضعیت ایران در بین کشورهای خاورمیانه بهتر و بار تبه بالاتر است (جدول ۳)، اما، ارزش شاخص «تولید ناخالص داخلی» (۰/۷۲) در کل، کمتر از ارزش شاخص «آموزش» (۰/۷۵) و «امید به زندگی» (۰/۷۶) است. یعنی، در مقایسه این سه شاخص، کشور ما از نظر «امید به زندگی» و «آموزش» وضعیت بهتری نسبت به «سرانه تولید ناخالص داخلی» دارد (جدول شماره ۴).

با توجه به داده‌های مذکور، می‌توان این قضاوت کلی را درباره شاخص توسعه انسانی در ایران داشت که کشور مادر زمره کشورهای است که شاخص توسعه انسانی آنها در سطح «متوسط» و «متوسط رو به بالا» است. علاوه بر این، مقایسه ارزش شاخص توسعه انسانی ایرانی (۰/۷۴۶) با میانگین جهانی (۰/۷۴۱) بیانگر این است که با تفاوت خیلی کمی ارزش این شاخص در کشور ما بالاتر از متوسط جهانی است. البته، از نظر مقایسه دو به دو مؤلفه‌های شاخص توسعه انسانی یعنی «امید به زندگی»، «آموزش» و «تولید ناخالص داخلی»، نتایج متفاوت است: به این ترتیب که در شاخص «امید به زندگی»، وضعیت ما (۰/۷۶) بهتر از میانگین جهانی (۰/۷۱)، و در شاخص «آموزش» و «تولید ناخالص داخلی» پایین‌تر از میانگین جهانی است (جدول شماره ۴).

کشورهای کویت، بحرین، قطر، امارات و عمان با شاخص توسعه انسانی بالای ۰/۸۰ در سطح کشورهای دارای «توسعه انسانی بالا» قرار می‌گیرند. یمن و پاکستان تنها کشورهای منطقه هستند که ارزش شاخص توسعه انسانی آنها نزدیک ۰/۵۰ و کمتر از ۰/۵۰ است و در نتیجه جزو کشورهای «توسعه نیافته» محسوب می‌شوند.

باید گفت که؛ افغانستان و عراق، به دلیل این که داده آماری لازم را نداشته‌اند، شاخص توسعه انسانی برای آنها محاسبه نشده و شاید جزو کشورهای توسعه نیافته باشند.

شاخص فقر انسانی^{۱۲}

گزارش برنامه توسعه سازمان ملل، علاوه بر شاخص توسعه انسانی، شاخص دیگری به نام «شاخص فقر انسانی» یا HPI را مورد ارزیابی قرار می‌دهد. شاخص فقر انسانی، بر اساس مؤلفه‌های زیر سنجیده شده است. ۱. احتمال مرگ و میر از زمان تولد تا سن

ما برابر ۷۷ درصد است. به بیان دیگر، ۲۳ درصد افراد بالاتر از ۱۵ سال کشور بی‌سوادند. اما، نسبت ثابت نام ناخالص ترکیبی در مقاطع مختلف تحصیلی، برای کشور ایران ۷۲ درصد است که رتبه «دهم» را در بین ۲۰ کشور نشان می‌دهد. کشور پاکستان با پایین‌ترین نسبت، یعنی ۳۸ درصد، در رتبه آخر قرار دارد.

سرانه تولید ناخالص داخلی یا GDP، بر حسب «برابری قدرت خرید» به دلار آمریکا (PPP)^{۱۱}؛ شاخص سوم برای محاسبه توسعه انسانی است. گفتنی است که قدرت خرید افراد در کشورهای مختلف متفاوت است و برخی از کشورها، با وجود درآمد پایین، نسبت به برخی دیگر، از توان خرید بالاتری برخوردارند و بالعکس، کشورهای وجود دارند که با وجود درآمد بالا، قدرت خرید پایینی دارند. بنابراین، در محاسبه شاخص سرانه درآمد، توان یا قدرت خرید افراد بر حسب دلار آمریکا منظور می‌شود. به این ترتیب، سرانه درآمد برای ایران، بر اساس فرمول برابری قدرت خرید محاسبه شده و معادل ۷۵۲۵ دلار است. ایران از لحاظ سرانه درآمد، در بین ۱۸ کشور منطقه، رتبه هشتم را دارد که نسبت به شاخصهای «امید به زندگی» و «آموزش» رتبه بهتری را به خود اختصاص داده است. بالاترین سرانه تولید ناخالص داخلی، به کشور «امارات متحده عربی» اختصاص دارد که برابر ۲۴۰۵۶ دلار است. بجز کشور ترکیه که سرانه‌ی نزدیک به ایران دارد (۷۷۵۳ دلار)، سایر کشورهایی که از لحاظ تولید ناخالص داخلی سرانه بهتر و بالاتر از ایران قرار دارند و تماماً کشورهای عرب هستند سرانه‌شان بیش از ۱۳ هزار دلار است (به ترتیب امارات، بحرین، قطر، کویت، عمان و عربستان). کشور یمن، با ۸۷۹ دلار، پایین‌ترین سرانه را در بین کشورهای منطقه دارد. میانگین سرانه تولید ناخالص داخلی برای کل جهان برابر ۸۸۳۳ دلار است که در مقایسه با سرانه ایران رقم بالاتری را نشان می‌دهد.

ارزش شاخص توسعه انسانی (HDI Index) برای ایران، یعنی میانگین ارزش سه شاخص «امید به زندگی»، شاخص «آموزش» و شاخص «تولید ناخالص داخلی»، ۰/۷۴۶ است. با وجود این که از نظر شاخص سوم یعنی «تولید ناخالص داخلی» نسبت به دو شاخص دیگر

۴۰ سالگی^{۱۳}

۲. نسبت بی سواد بزرگسالان^{۱۴} (۱۵ ساله به بالا)،
۳. درصد جمعیتی که به آب سالم دسترسی
ندارد^{۱۵}،

۴. کودکان دچار کم وزنی (زیر ۵ سال)^{۱۶}،

۵. جمعیت زیر خط فقر درآمدی^{۱۷}.

گزارش این شاخص در سال ۲۰۰۴، برای ۱۰۲ کشور «در حال توسعه» ارائه شده است. این داده‌ها در مورد کشورهای منطقه و نیز رتبه این کشورها در بین ۱۰۲ کشور در حال توسعه در جدول شماره ۵ آمده است. البته، در اینجا، تنها به رتبه «شاخص فقر انسانی» و درصد آن، بسنده کرده و از مؤلفه‌های این شاخص و جزئیات آن، برای جلوگیری از افزایش حجم مقاله، صرف نظر کرده‌ایم.

ایران از نظر شاخص فقر انسانی، در بین ۱۰۲ کشور در حال توسعه، رتبه ۳۵ را دارد (رتبه‌های پایین، بیانگر فقر انسانی بدتر است). پایین‌ترین رتبه به کشور اروگوئه (رتبه ۱) و بالاترین رتبه به کشور مالی (رتبه ۱۰۲) اختصاص دارد.

چنانچه در جدول شماره (۵) مشاهده می‌شود، برخی از کشورهای منطقه دارای رتبه شاخص فقر انسانی نیستند (بحرین، کویت، عمان و عربستان). و بیانگر آن است که این کشورها، در زمره ۱۰۲ کشوری که دارای فقر انسانی هستند، قرار نمی‌گیرند، به عبارتی بدون فقر انسانی هستند. علاوه بر آن، شاخص فقر انسانی برای برخی از کشورها، که داده‌ی برای آنها وجود ندارد، نیز محاسبه نشده است. در بین کشورهای منطقه؛ قرقیزستان، تاجیکستان، ترکمنستان و ازبکستان، از این جمله‌اند. بدون منظور کردن برخی کشورهای خاورمیانه - که شاخص فقر انسانی برای آنها وجود ندارد - از بین ۱۰ کشور موجود که این شاخص برای آنها محاسبه شده، ایران دارای رتبه هفتم است که بر نامناسب و نامساعد بودن وضعیت کشور ما از لحاظ فقر انسانی و مؤلفه‌های آن در بین کشورهای منطقه دلالت دارد.

شاخصهای تعدیل شده توسعه انسانی

گفتنی است که شاخص توسعه انسانی (HDI)، یک شاخص کلی است و به تنهایی نمی‌تواند نمایانگر کامل وضعیت انسانی کشورها باشد و این واقعیت را که گروه‌های مختلف در یک کشور در سطوح نابرابر و متفاوتی از توسعه انسانی قرار دارند، از نظر پنهان می‌دارد. برای رفع این کمبود؛ شاخصهای دیگری برای گروه‌های گوناگون جمعیتی ارائه شده است: «شاخص توسعه مرتبط با جنسیت» و «شاخص توسعه مرتبط با توزیع درآمد»، از جمله شاخصهای تعدیل شده توسعه انسانی است که تصویری واقع‌گرا از چگونگی وضعیت توسعه انسانی را نشان می‌دهد.

۱. شاخص توسعه مرتبط با جنسیت (GDI)^{۱۸}

به دلایل تاریخی و ساختاری، تقریباً، در تمامی جوامع بشری، نوعی روابط نابرابر و تبعیض آمیز از لحاظ جنسیت وجود دارد که بر اساس آن عمدتاً زنان، در

جدول ۵- رتبه شاخص فقر انسانی کشورهای منطقه در سال ۲۰۰۴

نام کشور	رتبه بین ۱۰۲ کشور در حال توسعه	درصد
بحرین
کویت
عمان
عربستان
اردن	۱۱	۷/۶
قطر	۱۳	۷/۹
لبنان	۲۰	۹/۶
ترکیه	۲۱	۹/۸
سوریه	۲۹	۱۴/۴
امارات متحده عربی	۳۴	۱۵/۹
ایران	۳۵	۱۶/۴
مصر	۴۴	۲۰/۰
پاکستان	۶۵	۳۶/۳
یمن	۷۷	۴۰/۶
اروگوئه	۱	۳/۳
مالی	۱۰۲	۶۰/۲

مأخذ: همان

زنان و مردان در سه مؤلفه «امید به زندگی»، «آموزش» و «درآمد» محاسبه می‌شود. این شاخص نیز، همانند شاخص توسعه انسانی، مقداری بین صفر و یک دارد، هر قدر برابری بین زن و مرد بیشتر باشد، مقدار این شاخص به یک نزدیک ترمی شود.^{۱۹} در بیشتر مؤلفه‌های «شاخص توسعه انسانی» به استثنای «امید به زندگی» مردان، عموماً، در وضعیت بهتری نسبت به زنان قرار دارند. تعدیل رتبه‌بندی شاخص توسعه انسانی، بر حسب نابرابریهای جنسیتی، به ترتیبی که بیان‌کننده ارزش زن بودن هر کدام از اجزا، نسبت به ارزش مرد بودن آن جزء باشد، یک راه برای نمایاندن این تفاوت است.^{۲۰} رتبه (Rank) و ارزش (Value) این شاخص و مؤلفه‌های آن برای کشورهای خاورمیانه و آسیای مرکزی، در جدول شماره ۶ (نشان داده شده است).

مراتب و سطوح اجتماعی، اقتصادی و رفاهی پایین تری نسبت به مردان قرار داشته‌اند. نابرابریها و تفاوت‌هایی که کاملاً غیرطبیعی به نظر می‌رسد و ناشی از الگوهای فرهنگی و ناهنجاریهای اجتماعی بوده است. در جوامع پیشرفته، در نتیجه فرایندهای نوگرایانه و تحت تأثیر مبارزات برابری خواهانه جنبشهای مدافع برابری حقوق زنان، این نابرابریها و تبعیضات به چالش کشیده شد. در نتیجه شکل گیری این گفتمانهای برابرگرا و پیدایی شرایط جدید، شاخص توسعه انسانی بر حسب «جنسیت» تعدیل شده است. تفاوت بین مردان و زنان یا «شاخص توسعه مرتبط با جنسیت» که اختصاراً GDI نشان داده می‌شود، از مهمترین تفاوتها در درون ارزش کلی شاخص توسعه انسانی یک کشور است. شاخص توسعه مرتبط با جنسیت، با در نظر گرفتن تفاوت‌های بین

جدول ۶: مقایسه رتبه و شاخص توسعه مرتبط با جنسیت و مؤلفه‌های آن در بین کشورهای منطقه مورد بررسی در سال ۲۰۰۶

نام کشور	رتبه	شاخص توسعه مرتبط با جنسیت (GDI)		امید به زندگی در زمان تولد		آموزش				برآورد درآمد (دلار)	
		رتبه جهانی	درصد	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن
کویت	۱	۳۱	۰/۸۶۴	۷۹/۷	۷۵/۴	۹۱/۰	۹۴/۴	۷۹	۶۹	۹/۶۲۳	۲۵/۸۴۷
بحرین	۲	۳۸	۰/۸۴۹	۷۶/۰	۷۳/۲	۸۳/۶	۸۸/۶	۸۹	۸۲	۹/۶۵۴	۲۹/۱۰۷
امارات متحده عربی	۳	۴۳	۰/۸۲۹	۸۱/۱	۷۶/۷	۶۸	۵۴	۷/۶۳۰	۳۱/۷۸۸
عمان	۴	۵۷	۰/۷۸۵	۷۶/۰	۷۳/۱	۷۳/۵	۸۶/۸	۶۸	۶۹	۴/۲۷۳	۲۳/۶۷۶
اردن	۵	۶۹	۰/۷۴۷	۷۳/۲	۷۰/۲	۸۴/۷	۹۵/۱	۸۰	۷۸	۲/۱۴۳	۷/۰۳۸
ترکیه	۶	۷۱	۰/۷۴۵	۷۱/۳	۶۶/۶	۷۹/۶	۹۵/۳	۶۳	۷۵	۴/۰۳۸	۱۱/۴۰۸
عربستان	۷	۷۲	۰/۷۴۴	۷۴/۲	۷۰/۳	۶۹/۳	۸۷/۱	۵۸	۵۹	۳/۴۸۶	۲۲/۶۱۷
ایران	۸	۷۴	۰/۷۳۶	۷۲/۳	۶۹/۲	۷۰/۴	۸۳/۵	۷۰	۷۴	۴/۱۲۲	۱۰/۸۳۰
سوریه	۹	۸۲	۰/۷۰۲	۷۵/۴	۷۱/۸	۷۳/۶	۸۶/۰	۶۰	۶۵	۱/۷۹۴	۵/۴۰۲
قبرقیزستان	۱۰	۸۳	۰/۷۰۱	۷۱/۳	۶۲/۹	۹۸/۱	۹۹/۳	۸۰	۷۷	۱/۴۲۲	۲/۴۶۴
ازبکستان	۱۱	۸۴	۰/۶۹۴	۶۹/۹	۴۳/۴	۷۵	۱/۳۹۸	۲/۳۴۶
تاجیکستان	۱۲	۹۱	۰/۶۴۸	۶۶/۴	۶۱/۲	۹۹/۲	۹۹/۷	۶۵	۷۷	۸۷۶	۱/۵۳۰
پاکستان	۱۳	۱۰۵	۰/۵۱۳	۶۳/۶	۶۳/۲	۳۶/۰	۶۳/۰	۳۲	۴۴	۹۷۷	۳/۴۰۳
یمن	۱۴	۱۱۷	۰/۴۶۲	۶۲/۴	۵۹/۷	۶۸	۳۹۷	۱/۳۴۶
قطر	۱۵	۷۶/۲	۷۱/۴	۸۸/۶	۸۹/۱	۸۲	۷۱
لبنان	۱۶	۷۴/۴	۷۰/۱	۸۲	۲/۷۸۶	۹/۰۱۱
ترکمنستان	۱۷	۶۶/۹	۵۸/۴	۹۸/۳	۹۹/۳	۳/۴۲۵	۵/۳۸۵
مصر	۱۸	۷۲/۴	۶۸/۰	۵۹/۴	۸۳/۰	۱/۵۸۸	۶/۸۱۷

کشور ایران کمتر است. اما، در هر صورت، باید توجه داشت که نابرابری در «شاخص توسعه مرتبط با جنسیت» در ایران قابل تأمل و نیازمند بهبود سیاستگذارهای کلان در این زمینه است. بویژه، این که در شاخصهای دیگر (امید به زندگی و آموزش) نابرابری در کشور بیشتر است و همین امر باعث شده که رتبه کشور ما در بین ۱۴ کشور منطقه، هشتم باشد.

به طور کلی، داده‌های موجود حاکی از این است که شاخص توسعه انسانی، وقتی بر حسب «جنسیت» محاسبه می‌شود، نتایج بسیار متفاوتی را نشان می‌دهد و بر این موضوع دلالت دارد که منظور داشتن جنسیت در محاسبه توسعه انسانی بسیار مهم و مؤثر است و تکیه به شاخص «کلی» توسعه انسانی، نمی‌تواند واقعیت را به طور کامل بازتاب دهد.

۲. شاخص توسعه مرتبط با نابرابری در درآمد

(IDI)^{۲۱}

تعدیل شاخص توسعه انسانی بر حسب «نابرابری در توزیع درآمد»، روش دیگری است که برای کاربرد واقع‌گرایانه و کارآمد این شاخص به کار رفته است. شاخص «کلی» توسعه انسانی، درآمد ملی را منعکس می‌کند. اما، در بسیاری از کشورها، بویژه کشورهای در حال توسعه، توزیع درآمد بین قشرهای اجتماعی، به شدت نامتعادل است. از نظر درآمدی، تقریباً همه کشورها، توزیع نابرابر درآمدی را نشان می‌دهند و با تعدیل شاخص توسعه انسانی بر حسب توزیع درآمد، امتیاز همه کشورها کاهش می‌یابد.

شاخص جینی (GINI index)، یکی از شاخصهای مهم تعدیل شده است که نابرابری در توزیع درآمد را نشان می‌دهد. این شاخص، براساس سهم درآمدی دهکها و چارکهای بالا و پایین جامعه و سهم درآمدی ۱۰ درصد پایین‌ترین اقشار جامعه به ۱۰ درصد ثروتمندترینها و نیز سهم درآمدی ۲۰ درصد فقیرترین به ۲۰ درصد ثروتمندترین اقشار جامعه سنجیده و بر حسب درصد، نشان داده

ارزش شاخص توسعه انسانی بر حسب جنسیت برای ایران برابر ۷۳۶/ است که رتبه ۷۴ را در بین ۱۳۶ کشور جهان و رتبه هشتم را در بین ۱۴ کشور منطقه به خود اختصاص داده است. بجز شاخص «امید به زندگی»، که براساس آن، طول عمر زنان در ایران تقریباً ۳ سال بیشتر از مردان است، در دو شاخص دیگر، زنان در وضعیت پایین‌تری نسبت به مردان قرار دارند و این اختلاف؛ بویژه در شاخص «درآمد سرانه» بسیار زیاد است. به طوری که برآورد درآمد مردان در کشور ما بیش از ۲/۵ برابر درآمد زنان است. نابرابری در «شاخص توسعه مرتبط با جنسیت»، بویژه در مؤلفه «درآمد»، حتا، در کشورهای ثروتمند عربی - که شاخص توسعه انسانی بالاتری دارند - شدیدتر است. به طوری که، در برخی از این کشورها برآورد درآمد مردان بین ۳ تا ۷ برابر زنان است (جدول شماره ۷). در مقایسه با این کشورها، نابرابری درآمدی بین زنان و مردان در

جدول ۷: نسبت درآمد برآوردی مردان به زنان کشورهای منطقه در سال ۲۰۰۶

نام کشور	رتبه	درآمد برآوردی (دلار)		نسبت مرد به زن
		مرد	زن	
عربستان	۱	۳/۴۸۶	۲۲/۶۱۷	۷
عمان	۲	۴/۲۷۳	۲۳/۶۷۶	۶
لبنان	۳	۲/۷۸۶	۹/۰۱۱	۴/۵
امارات متحده عربی	۴	۷/۶۳۰	۳۱/۷۸۸	۴/۵
مصر	۵	۱/۵۸۸	۶/۸۱۷	۴
اردن	۶	۲/۱۴۳	۷/۰۳۸	۳/۵
ترکیه	۷	۴/۰۳۸	۱۱/۴۰۸	۳
بحرین	۸	۹/۶۵۴	۲۹/۱۰۷	۳
پاکستان	۹	۹۷۷	۳/۴۰۳	۳
سوریه	۱۰	۱/۷۹۴	۵/۴۰۲	۲/۵
کویت	۱۱	۹/۶۲۳	۲۵/۸۴۷	۲/۵
یمن	۱۲	۳۹۷	۱/۳۴۶	۲/۵
ایران	۱۳	۴/۱۲۲	۱۰/۸۳۰	۲/۵
قبرقیزستان	۱۴	۱/۴۲۲	۲/۴۶۴	۲
تاجیکستان	۱۵	۸۷۶	۱/۵۳۰	۲
ازبکستان	۱۶	۱/۳۹۸	۲/۳۴۶	۱/۵
ترکمنستان	۱۷	۳/۴۲۵	۵/۳۸۵	۱/۵

جدول ۸: مقایسه شاخص توزیع درآمدی در بین کشورهای منطقه

رتبه نابرابری	کشورهای خاورمیانه	سال بررسی (میلادی)	سهم درآمدی (درصد)				سنجش نابرابری		
			۱۰٪ فقرترین	۲۰٪ فقرترین	۲۰٪ ثروتمندترین	۱۰٪ ثروتمندترین	نسبت ۱۰٪	نسبت ۲۰٪	
							ثروتمندترین	ثروتمندترین	فقرترین
۱	ترکیه	۲۰۰۳	۲/۰	۵/۳	۴۹/۷	۳۴/۱	۱۶/۸	۹/۳	۴۳/۶
۲	ایران	۱۹۹۸	۲/۰	۵/۱	۴۹/۹	۳۳/۷	۱۷/۲	۹/۷	۴۳/۰
۳	ترکمنستان	۱۹۹۸	۲/۶	۶/۱	۴۷/۵	۳۱/۷	۱۲/۳	۷/۷	۴۰/۸
۴	اردن	۲۰۰۲-۳	۲/۷	۶/۷	۴۶/۳	۳۰/۶	۱۱/۳	۶/۹	۳۸/۸
۵	مصر	۱۹۹۹	۳/۷	۸/۶	۴۳/۶	۲۹/۵	۸/۰	۵/۱	۳۴/۴
۶	یمن	۱۹۹۸	۳/۰	۷/۴	۴۱/۲	۲۵/۹	۸/۶	۵/۶	۳۳/۴
۷	تاجیکستان	۲۰۰۳	۳/۳	۷/۹	۴۰/۸	۲۵/۶	۷/۸	۵/۲	۳۲/۶
۸	پاکستان	۲۰۰۲	۴/۰	۹/۳	۴۰/۳	۲۶/۳	۶/۵	۴/۳	۳۰/۶
۹	قیرقیزستان	۲۰۰۳	۳/۸	۸/۹	۳۹/۴	۲۴/۳	۶/۴	۴/۴	۳۰/۳
۱۰	ازبکستان	۲۰۰۰	۳/۶	۹/۲	۳۶/۳	۲۲/۰	۶/۱	۴/۰	۲۶/۸
۱۱	بحرین
۱۲	کویت
۱۳	لبنان
۱۴	عمان
۱۵	قطر
۱۶	عربستان
۱۷	سوریه
۱۸	امارات متحده عربی

مأخذ: همان

کشور مورد بررسی - که این شاخص برای آنها محاسبه شده - برابر ۴۳ است، که از لحاظ نابرابری درآمدی رتبه دوم را، بعد از ترکیه، دارد. ۲۲ بر اساس این داده‌ها، ۲۰ درصد بالایی جامعه ایران، تقریباً ۵۰ درصد درآمد جامعه را به خود اختصاص داده‌اند. در مقایسه سهم درآمدی طبقات ثروتمند و فقیر جامعه، این جدول نشان از آن دارد که سهم درآمدی دهک بالایی جامعه (یعنی ۱۰ درصد بالا)، تقریباً ۱۷ برابر دهک پایین جامعه است. همچنین، سهم درآمدی ۲۰ درصد بالایی جامعه، نزدیک به ۱۰ برابر ۲۰ درصد پایین جامعه است. بنابراین، نابرابری در توزیع درآمد در کشور ایران بسیار نامطلوب است و دهکهای بالا و پایین، سهم بسیار نابرابر و ناعادلانه‌ی

می‌شود. شاخص GINI، مقادیری بین صفر تا ۱۰۰ را نشان می‌دهد. هر قدر توزیع درآمد در یک کشور عادلانه‌تر باشد، مقدار این شاخص به «صفر» نزدیکتر است و بالعکس ارقام بالاتر، بر نابرابری بیشتر دلالت دارد.

جدول شماره (۸)، ارزش شاخص جینی (GINI) و سهم درآمدی دهکها و چارکهای بالا و پایین جامعه و سهم درآمدی ۱۰ درصد پایین‌ترین اقشار جامعه به ۱۰ درصد ثروتمندترین‌ها و نیز سهم درآمدی ۲۰ درصد فقیرترین به ۲۰ درصد ثروتمندترین اقشار جامعه را در بین کشورهای منطقه نشان می‌دهد.

ارزش این شاخص برای کشور ما در بین ۱۰

از ثروت را دارند. این موضوع، نشاندهنده شکاف طبقاتی شدیدی در جامعه است که با سیاستها و شعارهای عدالتخواهانه و اهداف آرمانگرایانه فاصله زیادی دارد.

برای بسیاری از کشورهای خاورمیانه - که عمدتاً کشورهای عرب هستند - به دلیل عدم آمار مورد نیاز، شاخص جینی (GINI) محاسبه نشده است و از این رو نمی‌توانیم در مورد این کشورها - که درآمد سرانه بسیار بالایی دارند - از لحاظ چگونگی توزیع درآمدشان قضاوتی داشته باشیم. اما، توزیع درآمدی کشورهای ازبکستان، قرقیزستان و پاکستان نسبت به سایر کشورهای منطقه، نسبتاً

عادلانتر است.

میانگین برخی دیگر از شاخصهای توسعه اقتصادی- اجتماعی که در گزارش سازمان ملل آمده، به صورت مقایسه‌ی برای کشورهای منطقه در جداول شماره‌های (۹) (۱۰) و (۱۱) ارائه شده است. این جداول وضعیت بهداشت و خدمات بهداشتی، تولید ناخالص داخلی و نرخ رشد درآمد سرانه و هزینه‌های آموزش را برای ۱۸ کشور خاورمیانه نشان می‌دهد:

بر اساس این گزارش، هزینه‌های مربوط به آموزش در ایران، ۴/۸ درصد از GDP و ۱۷/۹ درصد از کل هزینه‌های دولتی را به خود اختصاص داده

جدول ۹: وضعیت هزینه‌های خدمات بهداشتی در کشورهای منطقه مورد بررسی

کشور	رتبه	هزینه‌های بهداشتی (سال ۲۰۰۳)				خدمات بهداشتی	
		بخش عمومی GDP درصد	کشور	بخش خصوصی GDP درصد	کشور	سرانه (PPP) به دلار	تعداد پزشک (در هر ۱۰۰۰۰۰ نفر جمعیت) در
ترکیه	۱	۵/۴	لبنان	۷/۲	بحرین	۸۱۳	ترکمنستان
اردن	۲	۴/۲	اردن	۵/۲	لبنان	۷۳۰	بنان
ایران	۳	۳/۱	تاجیکستان	۳/۵	قطر	۶۸۵	ازبکستان
لبنان	۴	۳/۰	ایران	۳/۴	امارات متحده عربی	۶۲۳	قیرقیزستان
عربستان	۵	۳/۰	مصر	۳/۳	عربستان	۵۷۸	قطر
بحرین	۶	۲/۸	یمن	۳/۳	کویت	۵۶۷	اردن
کویت	۷	۲/۷	ازبکستان	۳/۱	ترکیه	۵۲۸	تاجیکستان
عمان	۸	۲/۷	قیرقیزستان	۳/۱	ایران	۴۹۸	امارات متحده عربی
ترکمنستان	۹	۲/۶	سوریه	۲/۶	اردن	۴۴۰	کویت
مصر	۱۰	۲/۵	ترکیه	۲/۲	عمان	۴۱۹	سوریه
سوریه	۱۱	۲/۵	پاکستان	۱/۷	مصر	۲۳۵	عربستان
امارات متحده عربی	۱۲	۲/۵	بحرین	۱/۳	ترکمنستان	۲۲۱	ترکیه
تاجیکستان	۱۳	۲/۴	ترکمنستان	۱/۳	قیرقیزستان	۱۶۱	عمان
قیرقیزستان	۱۴	۲/۲	عربستان	۱/۰	ازبکستان	۱۵۹	بحرین
یمن	۱۵	۲/۲	کویت	۰/۸	سوریه	۱۱۶	پاکستان
قطر	۱۶	۲/۰	امارات متحده عربی	۰/۸	یمن	۸۹	مصر
ازبکستان	۱۷	۰/۹	قطر	۰/۷	تاجیکستان	۷۱	ایران

مأخذ: همان

جدول ۱۰: وضعیت تولید ناخالص داخلی در کشورهای منطقه مورد بررسی

نرخ رشد سالانه در آمد سرانه		در آمد سرانه		تولید ناخالص داخلی	
رتبه	نام	میلیارد دلار ۲۰۰۴	کشور	۱۹۹۰-۲۰۰۴ (دلار)	کشور
۱	ترکیه	۵۵۶/۱	امارات متحده عربی	۲۴/۰۵۶	لبنان
۲	ایران	۵۰۴/۲	بحرین	۲۰/۷۵۸	مصر
۳	پاکستان	۳۳۸/۴	کویت	۱۹/۳۸۴	ایران
۴	عربستان	۳۳۱/۱	عمان	۱۵/۲۵۹	بحرین
۵	مصر	۳۰۵/۹	عربستان	۱۳/۸۲۵	عمان
۶	امارات متحده عربی	۱۰۳/۹	ترکیه	۷/۷۵۳	یمن
۷	سوریه	۶۷/۱	ایران	۷/۵۲۵	ترکیه
۸	ازبکستان	۴۹/۰	لبنان	۵/۸۳۷	پاکستان
۹	کویت	۴۷/۷	اردن	۴/۶۸۸	سوریه
۱۰	عمان	۳۸/۷	ترکمنستان	۴/۵۸۴	ازبکستان
۱۱	اردن	۲۵/۵	مصر	۴/۲۱۱	اردن
۱۲	ترکمنستان	۲۰/۹	سوریه	۳/۶۱۰	عربستان
۱۳	لبنان	۲۰/۷	پاکستان	۲/۲۲۵	کویت
۱۴	یمن	۱۷/۹	قبرقیزستان	۱/۹۳۵	امارات متحده عربی
۱۵	بحرین	۱۴/۹	ازبکستان	۱/۸۶۹	قبرقیزستان
۱۶	قبرقیزستان	۹/۹	تاجیکستان	۱/۲۰۲	ترکمنستان
۱۷	تاجیکستان	۷/۷	یمن	۸۷۹	تاجیکستان
۱۸	قطر	..	قطر	..	قطر

مأخذ: همان.

جدول ۱۱: هزینه های آموزش و تکنولوژی در کشورهای منطقه مورد بررسی

نام کشور	رتبه	هزینه عمومی آموزش		کشور	تکنولوژی ارتباطات
		درصد GDP	درصد کل هزینه های دولتی		
کویت	۱	۸/۲	۱۷/۴	امارات متحده عربی	۳۲۱
ایران	۲	۴/۸	۱۷/۹	کویت	۲۴۴
عمان	۳	۴/۶	۲۶/۱	بحرین	۲۱۳
قبرقیزستان	۴	۴/۴	..	قطر	۲۱۲
ترکیه	۵	۳/۷	..	لبنان	۱۶۹
تاجیکستان	۶	۲/۸	۱۶/۹	ترکیه	۱۴۲
لبنان	۷	۲/۶	۱۲/۷	اردن	۱۱۰
پاکستان	۸	۲/۰	..	عمان	۹۷
امارات متحده عربی	۹	۱/۶	۲۲/۵	ایران	۸۲
بحرین	۱۰	عربستان	۶۶
مصر	۱۱	مصر	۵۴
اردن	۱۲	قبرقیزستان	۵۲
قطر	۱۳	سوریه	۴۳
عربستان	۱۴	ازبکستان	۳۴
سوریه	۱۵	پاکستان	۱۳
ترکمنستان	۱۶	یمن	۹
ازبکستان	۱۷	ترکمنستان	۸
یمن	۱۸	تاجیکستان	۱

مأخذ: همان

دقیق جایگاه فعلی در بین کشورهای منطقه، به منظور اتخاذ تصمیمات و برنامه‌ریزیهای مقتضی و شرایط دستیابی به آرمانهای تعریف شده، صورت گرفته است.

براساس این تحلیل، علیرغم این که شاخص توسعه انسانی در ایران در یک دوره زمانی ۳۰ ساله، دارای روند صعودی بوده و ارزش این شاخص نسبت به گذشته، افزایش ۲۰ درصدی داشته، اما، جایگاه کنونی کشور در بین کشورهای جهان و بویژه کشورهای منطقه چندان مطلوب به نظر نمی‌رسد. به طوری که، ارزش شاخص توسعه انسانی در کشور ما (۷۴/۱) با کشور کویت (۸۷/۱)، با رتبه اول فاصله زیادی دارد و رتبه ایران در بین ۱۸ کشور مورد بررسی، دهم است. کشور ما، براساس ارزش شاخص توسعه اقتصادی، در زمره کشورهای با توسعه «متوسط» و «متوسط رو به بالا» قرار می‌گیرد. این در حالی است که ارزش شاخص توسعه انسانی برخی از کشورهای منطقه مانند کویت، بحرین، قطر، امارات متحده عربی و عمان بیش از ۸۰/۰ است و در سطح کشورهای با توسعه انسانی «بالا»، طبقه‌بندی می‌شوند.

از نظر شاخص «توسعه مرتبط با جنسیت» (GDI) و شاخص «نابرابری در توزیع درآمد» که از انواع تعدیل شده شاخص توسعه انسانی است، نیز وضعیت ایران در منطقه چندان مناسب نیست. ارزش شاخص «توسعه مرتبط با جنسیت» برای کشورمان برابر ۷۳/۱ است که رتبه هشتم را در بین ۱۴ کشور به خود اختصاص داده است. به لحاظ نابرابری در توزیع درآمد نیز بعد از کشور ترکیه، ایران رتبه دوم را در بین ۱۰ کشور خاورمیانه دارد. این نابرابری به حدی است که ۲۰ درصد بالایی جامعه ما تقریباً ۵۰ درصد ثروت جامعه را به خود اختصاص داده و شکاف طبقاتی وسیعی را در جامعه دامن زده است.

روی هم رفته، گزارش شاخصهای توسعه انسانی در ایران، معرف کیفیات روند و جهتگیریهای توسعه نیست. براساس یافته‌های این مقاله و بررسی

است و هزینه‌های اختصاص داده شده به موارد بهداشتی توسط بخش عمومی ۳/۱ درصد از GDP و توسط بخش خصوصی ۳/۴ درصد از GDP را شامل می‌شود. همچنین سرانه هزینه بهداشت برای هر فرد ایرانی برابر ۴۹۸ دلار (برحسب برابری قدرت خرید) است که رتبه هشتم را در بین کشورهای منطقه دارد. اما وضعیت تأسفبار، نسبت ۴۵ پزشک در هر ۱۰۰/۰۰۰ نفر جمعیت است که از این حیث، کشور ایران، بدترین جایگاه را در منطقه دارد. این در حالی است که این نسبت برای کشورهای مثل ترکمنستان، لبنان و ازبکستان به ترتیب ۴۱۸، ۳۲۵ و ۲۷۴ پزشک برای هر یکصد هزار نفر جمعیت است.

با وجود این که از نظر ارزش تولید ناخالص داخلی ایران (۵۰۴/۲ میلیارد دلار) رتبه دوم را دارد، اما، به لحاظ درآمد سرانه در رتبه هفتم قرار می‌گیرد. البته، نرخ رشد درآمد سرانه ایران در بین سالهای ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۴، برابر ۲/۳ و بیانگر نرخ رشد مناسبی است و از این لحاظ ایران وضعیت مطلوبی را در بین کشورهای خاورمیانه دارد.

جمع‌بندی

در مقاله حاضر، تلاش بر این بود تا در چارچوب اهداف سند چشم‌انداز بیست ساله کشور، که براساس آن باید ایران در مدت بیست سال به قدرت اول اقتصادی منطقه و توسعه یافته‌ترین کشور در بین کشورهای خاورمیانه تبدیل گردد، به بررسی وضعیت موجود از لحاظ شاخصهای توسعه انسانی و مؤلفه‌های آن براساس «گزارش توسعه انسانی سازمان ملل» در سال ۲۰۰۴ - سال شروع سند چشم‌انداز - بپردازیم. در این بررسی، با اتخاذ رویه تطبیقی، شاخص توسعه انسانی و عوامل تعدیل شده آن در ایران و کشورهای خاورمیانه بزرگ (شامل برخی از کشورهای آسیای مرکزی)، مورد مطالعه قرار گرفت. این مقایسه با هدف شناخت امکانات، ظرفیتهای، محدودیتهای و توانمندیهای موجود در راستای توسعه اقتصادی - اجتماعی کشور و شناخت

سازمان ملل که در سایت این سازمان آمده، برگرفته شده است:

- <http://hdr.undp.org/hdr2006>
5. Human Development Index
 6. Human Development Report (1994), UNDP, New-York Oxford, University Press
 7. Life Expectancy at Birth
 8. Adult literacy Rate & combined gross enrolment ratio for primary, secondary, and tertiary schools
 9. Gross Domestic Product Per Capita
۱۰. سایت تحلیلی اقتصاد کشاورزی ایران و جهان
www.fargasht.com/2007/05/human
11. Purchasing Power Parity
 12. Human Poverty Index
 13. Probability at Birth of not Surviving to Age 40
 14. Adult Illiteracy Rate/ Ages 15 and Older
 15. Population Without Sustainable Access to an Improved Water Source
 16. Children Under Weight for Age/Under Age5
 17. Population Below Income Poverty Line
 18. Gender - Related Development Index
۱۹. معمارزاده، قدرت‌الله (۱۳۷۴). گرایش توسعه انسانی ۱۹۹۴، تهران: سازمان برنامه و بودجه، چاپ اول
۲۰. سید جوادین، سیدرضا (۱۳۸۴). توسعه انسانی و چشم‌انداز توسعه جمهوری اسلامی ایران، ویژه‌نامه مدیریت دولتی و چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران، ش ۸ و ۹، زمستان و بهار، ص ۱۵۲-۳
21. Inequality in income- Related Development Index
۲۲. باتوجه به این که سال اجرای پیمایش برای کشورهای مختلف متفاوت است، باید با احتیاط به نتایج مقایسه‌ی نگاه کرد.

مؤلفه‌ها و ابعاد شاخص توسعه انسانی، می‌توان استنباط کرد که راه دور و دراز و دشواری تا دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز پیش‌روی ما است. واقعیت‌های موجود نشان می‌دهد که با رویکردهای آرمانگرایانه و شعارگونه، نمی‌توان به رفاه و توسعه انسانی دست یافت، بلکه توسعه، نیازمند تلاشها و کوششهای فزاینده و نیازمند برنامه‌ریزی دقیق و کارآمد است. اتخاذ راهکارها و اقدامات عملی این برنامه‌ها در یک بخش قابل توجهی باید معطوف به بازتوزیع امکانات و ثروت عمومی و کاهش نابرابریها باشد.

منابع و ارجاعات:

۱. روشه، گی (۱۳۸۵). تغییرات اجتماعی، ترجمه منصور وثوقی - تهران: نشر نی، ص ۱۶۵
۲. همان،
۳. سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴
۴. لازم به ذکر است که آمار مورد مطالعه، مربوط به گزارش توسعه انسانی (HDI Report) سال ۲۰۰۴ است. اگر چه برخی از آمارهای مربوط به سالهای ۲۰۰۵ و ۲۰۰۶ نیز وجود دارد، اما به دلیل این که آمارهای مربوط به سالهای اخیر ناقص است یعنی در مورد بسیاری از شاخصهای مورد مقایسه، برای بسیاری از کشورها داده‌ی وجود ندارد، - که اکثر کشورهای خاورمیانه هم از این جمله‌اند - در این مقاله، به داده‌های سال ۲۰۰۴ استناد کرده‌ایم، که تقریباً کامل است.
- آمار و داده‌های مورد بررسی در این مقاله از گزارش توسعه انسانی